het Heimans Diorama uit 1926: een kijkdoos van natuur en kunst

tekst Erik de Jong, met dank aan Juliette Oldenburger
foto's Ronald van Weeren, Heimans en Thijsse Stichting

Artis beschikt over een uniek stuk erfgoed uit 1926 dat op een bijzondere manier natuur tentoonstelt: het Heimans Diorama. Als men achter in het Aquarium, via een smal gangetje een donkere ruimte betreedt, stap je in de illusie van een duinlandschap. Op de voorgrond ontwaar je steeds meer vogels en dieren in hun eigen omgeving tussen helmgras en duindoorn, achter hen strekt zich een weids landschap uit van duin, water en lucht.

Het Heimans Diorama is een nagebouwd duinlandschap, schaal 1:1, in 1926 gemaakt door Paul Louis Steenhuizen (1870-1940). Hij was één van de eerste vogelfotografen van Nederland en werkte bij Artis als dierpreparateur. Eigenlijk is het diorama een theatrale enscenering, opgebouwd uit een houten stellage die het landschap draagt. Het geheel is perspectivisch zo opgebouwd dat de ruimte groter lijkt dan hij is, hoog van voren, aflopend naar achteren. Aan die illusie van ruimte dragen ook de belichting en het grote doek van 9 bij 28 meter met het landschap bij, geschilderd door Willem G.F. Jansen (1871-1949) in de stijl van de Haagse School. Natuur »

Eli Heimans (1861-1914)

■ Heimans Diorama

(opgezette dieren, gedroogde planten, duinzand) en kunst (het schilderij, de uitgekiende belichting en de constructie van het theater) zorgen samen voor deze tentoonstelling van natuur.

Toen Paul Louis Steenhuizen het diorama maakte, heeft hij niet alleen de houding van de vogels, maar ook hun leefomgeving zo zorgvuldig mogelijk bestudeerd. Aan de hand van studiefoto's heeft hij een van de duinen rond het duinmeer De Muy op Texel nagemaakt. Bedoeling was om het diorama inzicht te laten geven in het belang van leefomgeving van vogels langs onze kust. De ruimtelijke illusie van het diorama was daar uitermate voor geschikt. Diorama's werden in de 19de eeuw populair als kijkkast met een tafereel dat door belichting een perspectivisch effect geeft. De bedoeling was om de beschouwer de beleving van een landschap, een stad of een gebouw over te brengen, afwisselend overdag, dan weer in de nacht. Vanaf het begin waren het theatermakers, schilders en fotografen die zich met deze techniek bezig hielden, gefascineerd als ze waren door hoe ze stilstaand beeld konden doen bewegen met de hulp van licht dat wisselt in de tijd. Eind 19de eeuw werd het diorama (van het grieks dia – rama: door zicht) gebruikt voor een nieuwe natuureducatie. In plaats van dieren individueel op te zetten en naast elkaar in kasten te plaatsen, wilde men te werk gaan volgens de inzichten van de diergeografie. Het dier wordt dan gezien als onlosmakelijk verbonden met de omgeving waar hij leeft, met zijn planten, water, geologie, aarde, klimaat en andere dieren. De kijkkast bood talloze mogelijkheden om zo'n habitat in beeld te brengen en op die manier nieuwe inzichten over te brengen. Zo werden driedimensionale presentaties geboren, waarvan spectaculaire voorbeelden bestaan in de natuurhistorische musea van New York en Stockholm.

> het Heimans Diorama is perspectivisch zo opgebouwd, dat de ruimte groter lijkt dan hij is

Waarom heet het diorama in Artis het Heimans Diorama? Eli Heimans (1861-1914) was rond 1900 onderwijzer in Amsterdam. In plaats van het traditionele onderwijs in natuursystematiek en anatomie, gaf hij les op een manier, waarbij het leven van planten en dieren in relatie tot hun omgeving centraal stond. Met zijn leerlingen maakte hij bijvoorbeeld wandelingen in het Sarphatipark. Samen met Jac. P. Thijsse (1865-1945) heeft hij zich ingezet om de belangstelling voor de levende natuur te bevorderen. Kennis van de natuur vormde de grondslag voor een nieuwe ethiek en esthetiek. Heimans was niet alleen in de natuur in ons eigen land geïnteresseerd, maar ook in meer exotische dieren. Om zijn leerlingen daarmee in aanraking te brengen, nam hij hen mee naar Artis, waarover hij in 1911 *De dierenwereld in woord en beeld* schreef. Na de onverwachte dood van Heimans in 1914 hebben Jac. P. Thijsse en Coenraad Kerbert (1849-1927), de toenmalige directeur van Artis, de Heimans-stichting opgericht. Aanvankelijk was het plan om samen met Artis een gratis toegankelijk museum te stichten om de studie van de natuur te bevorderen. Toen bleek dat de binnengekomen giften niet aan de verwachtingen beantwoordden, werd het beschikbare kapitaal gebruikt voor de inrichting van een 'diorama' in de voormalige ronde collegezaal in het Artis Aquariumgebouw. Dat men voor een diorama koos en het naar Heimans noemde, zegt veel over de museale en educatieve betekenis die men aan het diorama als type toekende. Bij uitstek werd het gezien als een middel om het belang van Nederlandse natuur over te brengen bij een groot publiek.

Ter gelegenheid van het honderdvijftigste geboortejaar van Eli Heimans, hebben de Heimans en Thijsse Stichting en Artis het initiatief genomen om het diorama te restaureren. Onderdelen zijn aan vervanging toe, vooral het verlichtingssysteem. Daarnaast is het de bedoeling om een geluidsopname toe te voegen, die de atmosferische werking van landschap, vogels en dieren versterkt met precies die geluiden die op deze locatie te horen zijn. De lessen van Heimans en Thijsse, en dus ook die van het diorama zijn nog altijd inspirerend. De vraag is hoe we ze naar onze tijd kunnen omzetten. Van welke middelen willen we nu gebruik maken om het belang van natuur te presenteren, tentoon te stellen en over te dragen?

Deze thema's komen ook aan bod tijdens een symposium dat Artis samen met de Heimans en Thijsse Stichting organiseert in het kader van de Artis Academie op 10 december 2011, in Artis. Voor het programma en inschrijving, zie de website van Artis onder Academie. ■

fondsen

U kunt deze restauratie financieel ondersteunen: u kunt uw bijdrage overmaken op rekeningnummer 4511100 t.n.v. Natura Artis Magistra o.v.v. Diorama. Voor meer informatie over het ondersteunen van Artis, kunt u contact opnemen met Eveline Prins via telefoonnummer 020 52 33 533 of door een e-mail te sturen naar e.prins@artis.nl.

Heimans en Thijsse Stichting

De Heimans en Thijsse Stichting is een voortzetting van de Heimans Stichting en het Jac. P. Thijsse Fonds, en probeert het erfgoed van Heimans en Thijsse levend te houden. Na het samengaan in 1993 met de Stichting Heimans en Thijsse Bibliotheek en Archief is de stichting gevestigd in het voormalige Hugo de Vries-laboratorium naast De Hortus in de Plantage, waar men behalve de (historische) bibliotheek ook de archieven van diverse bekende biologen en natuurbeschermers kan inzien.
www.heimansenthijssestichting.nl